

Kırsal Mimarlığın “Miraslaşma” Süreci: Avrupa Açık Hava Köy Müzeleri Üzerinden Bir Değerlendirme

Zeynep Eres

Türkiye’yi açık hava halk müzesi kavramıyla tanıştıran, bu konuda büyük emek harcayan halkbilimci ve arkeolog Hamit Zübeyir Koşay’ın anısına...

19. Yüzyılda Ulus Devlet Kavramı Gelişirken

Geleneksel Kırsal Mimarinin Bir Değer Olarak Keşfi

Mimari ve kentsel koruma bilimi, yitip gitmekte olan ve bize geçmişimizi anlatan yapıların, yaşam çevrelerinin korunması kaygısıyla 19. yüzyıldan bugüne aşama aşama gelişmiştir. Modernleşme sürecinde insanın geçmişle arasına mesafe koyarak serinkanlı bir biçimde tüm uygarlık ve kültür tarihini bir bütün olarak anlamaya ve değerlendirmeye çalışması, tarih ve arkeoloji bilimi kadar koruma biliminin de gelişmesinde ana etkindir. 19. yüzyıl Fransasında devrim öncesi kralliyet rejimi yapılarının –reddedilen bir dönemin temsilcisi olsalar da– Fransa’nın geçmişinin ve kültürünün önemli bir bileşeni olarak korunması gerektiği üzerine tartışmalar, koruma kuramı tarihinde öncü aşamalar olarak ele alınır.¹ Bu dönemde restorasyon kuramının kurucu babası olarak anılan Eugène Emmanuel Viollet-le-Duc’un yayınları, Victor Hugo’nun, Prosper Mérimée’nin tartışmaları, olumlu olumsuz yönleriyle geçmişin bir bütün olarak değerlendirilmesi ve görkemli ama harap yapıların tarihi, kültürel ve toplumsal değerinin tanımlanarak nasıl korunmaları gerektiği üzerine görüşler içerir. Hem kuramsal olarak tarihi yapıların değerini ortaya koyan hem de geliştirilen kuram bağlamında yapıların ömrünü uzatmaya yönelik onarım işlerinin teknik boyutunun nasıl olması gerektiğini tartışan dönemin aydınlarının üzerinde durdukları yapı türleri, görkemli saraylar, kiliseler, kaleler, surlar gibi ortaçağ yaşam modelinin temsilcisi kentli ve soylu “yüksek kültürü” tanımlayan anıt yapılarıdır.

19. yüzyılda yalnız Fransa’da değil pek çok Avrupa ülkesinde bu görüşler çerçevesinde anıt yapıların restorasyonları yapılmaya başlanmıştır. Yapıların geç dönem eklerini kaldıran, yıkık kısımlarını bütünleyen ve onları ortaçağın içlerinde ilk yapıldıkları dönemdeki görünümüne kavuşturmaya çalışan bu kapsamlı onarım çalışmaları, yaşanmışlıkların izini sildiği ve aslında çok

da iyi bilinmeyen uzak bir geçmişin olası görüntülerini yarattığı için zamanla eleştiri konusu olmuştur. Nitekim yüzyılın sonlarında İngiliz John Ruskin’in başını çektiği “anti-restorasyon” akımı ile ağır restorasyon müdahalelerinin yerine sürekli bakımla özgün yapıyı korumak doğru yol olarak tanımlanmıştır. Bu radikal karşıt görüş kuramsal alanda bir yenilik oluştursa da, sonrasında özellikle İtalyan mimarların başını çektiği bilimsel verilere, somut belgelere dayalı restorasyon kavramı 20. yüzyıl içinde gelişerek Venedik Tüzüğü’nü oluşturmuştur.

Venedik Tüzüğü’ne giden yolda anıt yapılarla yönelik restorasyon ilkelerinin gelişimi ana konu olmakla birlikte, 20. yüzyıl başında yavaş yavaş dikkat çekilen, 2. Dünya Savaşı sonrası ise acil çözülmesi gereken bir soruna dönüşen konu, tarihi yerleşimlerin bir bütün olarak korunması kaygısıdır. Roma’da Mussolini’nin 1920’li yıllarda ortaçağ kent dokularını ortadan kaldırarak toprak altındaki Roma İmparatorluğu kalıntılarını açığa çıkarma yaklaşımı Mimar Gustavo Giovannoni’nin tepkisini çekmiş ve “minör mimarlık” olarak tanımladığı; sıradan insanların, toplulukların yarattığı yerleşim dokularının da tarihin bir parçası olduğunu ve korunması gerektiğini belirtmiştir². Böylece ülkelerin yöneticilerinin, elitlerinin yarattığı görkemli mimarlığın yanında toplumu oluşturan sıradan halk kitlelerinin “basit mimarlığı” (*simple/minor architecture*) da koruma kuramı içinde tartışmaya açılmıştır. Giovannoni’nin üzerinde durduğu tarihi yerleşim dokuları Roma, Siena gibi yoğun yapı adalarından (*isola*) oluşan kentsel dokulardır. Özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından beri başta Paris olmak üzere Avrupa kentlerinin genelinde görülen yaklaşım çerçevesinde ortaçağdan kalma sıkışık ve sağlık sorunu içeren mahalle dokularının yıkılarak geniş yollar ve geçmişle ilgisi olmayan yeni yapılaşmaların gerçekleştirilmesine karşı çıkmış ve mevcut sıkışık dokuları inceleyerek yıkımsız hijyenin nasıl sağlanabileceği üzerine görüş geliştirmiştir. Giovannoni’nin

geliştirdiği kuramsal yaklaşımlar 1931 Atina Kartası, 1932 *Carta Italiana del Restauro* (İtalya Restorasyon Tüzüğü) ve 1964 Venedik Tüzüğü'nde oldukça belirleyici olmuştur. Ancak Giovannoni kent üzerine çalışan bir mimar olarak kırsal alandaki yerleşim dokuları üzerine yoğunlaşmamıştır (Sabatino, 2010).

1964 Venedik Tüzüğü günümüzde de evrensel ölçekte adeta koruma biliminin anayasası gibi bir işlev görmektedir. Tüzüğün birinci maddesinde “anıt” terimi açıklanırken, tarihi yapıların yanı sıra tarihi çevrelerin de anıt terimi kapsamında korunması gerekli değer olarak tanımlanması ve tarihi çevrenin içeriğinin “kentsel” ve “kırsal” olarak ortaya konması önemli bir gelişmedir. Her ne kadar kırsal yerleşimlerin ve kırsal alanların bir bütün olarak korunması konusu, ancak ilerleyen yıllarda yavaş yavaş önem kazanmaya başlamış olsa da, en azından Venedik Tüzüğü ile birlikte artık mimari koruma bilimi içinde bir konuya dönüşmüştür. 1960-70’li yıllarda geliştirilmiş olan çeşitli uluslararası tüzüklerde kırsal mimarlık, kimi zaman dolaylı olarak kimi zaman da ana öğe olarak ele alınmıştır³.

2001 yılında ICOMOS’un çağırısı ile tüm üye ülkelerin ICOMOS Milli Komiteleri, ülkelerinde risk altında gördükleri yapıların listelerini iletmisler ve bu raporlar değerlendirilerek dünya ölçeğinde *Heritage@Risk* (“risk altındaki kültür mirası”) raporu oluşturulmuştur. Bu raporda ICOMOS genel merkezi dünyanın farklı yerlerindeki ülkelere gelen risk raporlarında ağırlığın kırsal mimarlık alanında olduğunu saptamış ve bu bağlamda 2001 yılında 18 Nisan ICOMOS Anıtlar ve Sitler Günü etkinlikleri çerçevesinde bütün ülkelerde “Tarihi Köylerimizi Koruyalım” sloganıyla etkinlikler yapılması ve bu konuya dikkat çekilmesi istenmiştir. 2000 yılında ilk kez hazırlanan *Heritage@Risk* raporunda sorun yaşayan kültür varlığı türleri sıralamasında nispeten alt sıralarda yer alan yerel (vernaküler) mimarlığın, bir yıl sonra 2001’de en üst sıradaki riskli miras türü konumunda tanımlanmış olması, koruma otoritelerinin kırsal mimarlık mirasının korunması konusuna ağırlık vermesi açısından bir dönüm noktası olmuştur. Nitekim ilerleyen süreçte koruma alanında yeni gelişen “peyzaj” kavramı ile yapı çevrenin onu saran doğayla birlikte bütüncül korunması tanımlanmış ve bu bağlamda yine risk altında görülen kırsal peyzaj alanları için ICOMOS 2019 yılı 18 Nisan etkinliklerinin teması “Kırsal Peyzaj” olarak belirlenmiştir⁴.

Yukarıda koruma mimarlığı bağlamında kısaca özetlenen kırsal mimarinin korunması yaklaşı-

mının kuramsal gelişimi, aslında dünyada köy mimarlığının korunması duyarlılığının oluşumunu tam olarak yansıtmamaktadır. Avrupa’da köy mimarlığının da korunması ve genç kuşaklara tanıtılması gereken bir değer olduğu kavramı, daha 18. yüzyılın sonlarında dillendirilmeye başlamış ve 19. yüzyılın sonunda 1891’de İsviçre Skansen’de bir açık hava köy müzesi kurularak köy yapılarının korunması ve topluma tanıtılması için ilk büyük adım atılmıştır. (*Resim 1*)

Açık Hava Köy Müzesi Fikrinin Doğuşu

İsviçreli bir yazar, felsefeci ve politikacı olan Karl Viktor von Bonstetten (1745-1832) iyi eğitilmiş bir soylu olarak İtalya, Fransa, İngiltere, Almanya ve İskandinav ülkeleri gibi pek çok Avrupa ülkesinde uzun süreli olarak bulunmuş, dolayısıyla dönemi için uluslararası ortamı deneyimlemiş birisidir. Yaşadığı dönem itibarıyla “Eski Rejim”den (*Ancien Régime*) modern döneme ve aydınlanma çağından romantik döneme geçiş sürecinde uzun ömrü boyunca üretken bir yazar olmuştur. İsviçre’nin politikası ve ekonomisi hakkında ve gezdiği ülkelerdeki gözlemleri üzerine pek çok yayın yapan ve seri mektuplar yazan von Bonstetten’in mektup dizileri 1990’lı yıllarda seri halde basılmıştır⁵.

v. Bonstetten, dönemin romantik dünya görüşünün etkisinde özellikle “ulus” kavramına yoğunlaşmıştır ve ulusun temeli olarak nüfusun ana bileşeni olan köylü sınıfına önem vermiş, İsviçre kırsalında etkileyici doğa, köyler, köy evleri ve geleneksel çoban kültürü üzerine duygusal izlenimlerini aktarmıştır. 1782 yılında yazdığı *Briefe über ein schweizerisches Hirtenland* (“İsviçre’de Pastoral Bir Çoban Coğrafyasından Mektuplar”) adlı kitabı bütünüyle kırsal alan ve köy yaşamı üzerine gözlem ve görüşlerini içerir (v. Bonstetten, 1782). 1802 yılında yayınladığı iki ciltlik *Über Nationalbildung* (“Ulusun Eğitimi Üzerine”) adlı kitabında ise, toplumun en kalabalık grubu olarak tanım-

Resim 1. Skansen açık hava müzesinin 1890’larda ilk yapı grubu taşındıktan sonraki görünümü (Skansen, 2002:9).

ladığı köylü sınıfının eğitiminden köy topluluklarının yaşam pratiğinin nasıl olması gerektiğine her konuda görüşlerini belirtmiştir (v. Bonstetten, 1802a-b). Her köylünün mutlaka temel eğitim alması konusundaki kesin yargısı, Avrupa'nın kırsal alanda çağdaşlaşma sürecine de örnek oluşturmaktadır. Kitapta köylülerin, özellikle de gençlerin, belirli günlerde bir araya gelerek, düzenli olarak eğlenmesi gerektiğini tarifleyecek düzeyde yeni yaşam modelini empoze eden tutumu, Fransız Devrimi'nin ertesinde daha 19. yüzyılın başında kırdan kentte olsun çağdaş toplumun nasıl tasarlandığını ortaya koymaktadır.

v. Bonstetten 1799'da çıkardığı ve çeşitli yıllarda yazılmış mektuplarından oluşan yayınında, çiftlik evlerinin bir parkta toplanarak sergilenmesini önermiştir. 1798-1801 yılları arasında Danimarka'da yaşayan v. Bonstetten, burada kralın bahçesinde gördüğü Danimarka'nın 60 farklı topluluğunun yerel giysilerinin giydirilmiş olduğu taş heykellerden çok etkilenmiş ve bir ülke coğrafyasının farklı kesimlerinden toplanacak çiftlik evlerinin bir bahçede sergilenmesini hayal etmiştir (v. Bonstetten, 1799). v. Bonstetten düşünüyü şu şekilde tanımlamıştır:

"Danimarka'nın tüm yerel topluluklarının eserlerinin Kralın bahçesinde toplanmış olmasından dolayı öylesine mutlu oldum ki; gölün kıyısında karaçam ormanında bir İngiliz bahçesi oluşturmayı ve burada Lappland kulübelerini, Ferröe'nin evlerini ve İzlanda'nın çimden yapılmış sağlam, sıcak ve yeşil konutlarını tüm ev ve tarım araç gereçleriyle birlikte sergilemeyi düşündüm. Ormanda bir patika beni İzlandalı bir eve, hemen ardından Finlandiyalı bir kulübeye götürecekti."

Bu yapıların hepsinin birlikte bu şekilde sergilenmesinin pek çok yararlı karşılaştırmaya vesile olacağını belirtmiştir. Avusturya Graz Stübing Açık Hava Müzesi müdürü Viktor Herbert Pöttler, v. Bonstetten'in bu düşünüyü ve vizyoner düşüncesini, açık hava müzesi kavramını geliştiren ilk fikir olarak tanımlamıştır (Pöttler, 1989).

v. Bonstetten'in, *Über Nationalbildung* (Ulusun Eğitimi Üzerine) yayınında, bir ülkenin en kalabalık ikinci nüfus grubunu işçi sınıfı olarak tanımlaması ve bu konuyla da yakından ilgilenmesi göz önüne alındığında belli ki yazar, 18. yüzyılın bir yandan Endüstri Devrimiyle birlikte her alanda yenilikler getirmeye başladığı, bir yandan da Fransız Devrimi ile düşün yaşamında ve devletlerin yönetim biçiminde köklü değişimlerin gerçekleştiği bir ortamda, ortaçağdan beri süregelen geleneksel yaşam biçiminin de değişeceği ve hatta değişmesi gerektiği öngörüsüyle bu öneriyi geliştirmiş

tir. Geleneksel köy kültürünü temsil eden çiftlik evlerinin doğal bir park ortamında sergilenmesi fikri, bu yapıların korunması kadar hatta daha da fazla genç kuşakların, ataları olan ortaçağ toplumlarının kültürünü tanımaları içindir. v. Bonstetten'in yayınlarında, toplumda ortak kültürü paylaşma duygusunu yüceltmeye ve ulusal kimlik yaratmaya yönelik arayışlar açıkça ortaya konmuştur. Bu bağlamda ortaçağ kökenli geleneksel çiftçi kültürü, bir ulusu bulunduğu topraklara, ülkeye bağlayan en temel öge olarak tanımlanmıştır.

Ancak daha 19. yüzyılın hemen başında ve aslında Endüstri Devrimi henüz kıta Avrupasında çok da etkisini göstermemişken v. Bonstetten'in dikkati çektiği önemli bir konu, eski rejim sonrası modern çağın yaşam koşullarına uygun şekilde köylünün eğitiminin geliştirilmesi ve yaşam biçiminin de bu duruma uyarlanması düşüncesidir. v. Bonstetten bir yandan yeni bir dünya düzeni - yeni bir toplum düşününe uygun şekilde kırsal coğrafyada köylü için yeni yaşam modelini betimlemiş, bir yandan da geçmişte kalmakta olan yerel köy kültürlerini temsil eden evlerin bir park ortamında sergilenmesini ve böylece bir ulusun renkli ve zengin köy mimarlığının unutulmamasını amaçlamıştır.

İlk Açık Hava Köy Müzelerinin Kurulması

19. yüzyıl Avrupa'da kentlerin hızla geliştiği, hatta bugünkü tabiriyle "kentsel dönüşüm"le ortaçağ kent dokularının ortadan kaldırılarak geçmişle bağı olmayan yeni yerleşim düzenlerinin getirilmeye başlandığı dönemdir. Bu konuda başta Paris deneyimi olmak üzere büyük Avrupa kentleri farklı ölçeklerde pek çok uygulamaya tabi tutulmuşlardır⁶. Sanayileşme sürecine önderlik eden İngiltere'de hava kirliliğinin artması ve bunun insan sağlığına olumsuz etkisinin 1842 yılında Edwin Chadwick tarafından tanımlanması önemli bir dönüm noktası olmuş, nitelikli yapılar çevre kaygısı kentlerden başlayarak etkisini göstermeye başlamıştır⁷. Bu büyük dönüşüm döneminde İngiltere'den başlayarak köylü nüfusun hammadde üretim alanlarına ve sanayi bölgelerine akmasıyla buralarda işçiye dönüşen topluluklar için kırsal nitelikli yeni yerleşimler de kurulmaya başlanır⁸. Dolayısıyla artık kırsal alanda da mimari mekân geçmişten farklılaşmaya başlamıştır.

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren halk sağlığı, çevre sağlığı konuları giderek önem kazanmış, yalnızca kentlerin sağlıklı çevresinin olması ve kentsoyluların sağlıklı yaşam koşullarından haberdar olmasının yeterli olmadığı, kentin besin gereksinimini sağlayan kırsal alanlarda

da yerleşimlerin ve evlerin hijyen koşullarına uyması gerektiğinin farkına varılmıştır⁹. Yalnız yapılı çevrenin düzenlenmesi yeterli olmayacağı için halkın/köylülerin de gerek günlük yaşamlarında gerek besin üretimi süreçlerinde bilinçli bir şekilde sağlık koşullarına uymaları ve bunu içselleştirmeleri önemsenmiştir. Bunun yanı sıra sağlıklı nesil yetiştirme kavramı da modern devletlerin ana konularından biri olmuş, fiziksel ve ruhsal sağlığı yerinde genç nesillerin yetiştirilmesi için yapılması gerekenler dönemin uzmanlarınca tanımlanmaya başlamıştır (Ergün, 2018). Kırsal alanda bütün bu değişimlerin yaşanabilmesi için temel eğitimin yaygınlaştırılması ve yalnız çocukların değil toplumun tüm kesimlerinin çağdaş yaşam modelini içselleştirmesi için, “toplum eğitimcisi” (*halk terbiyecisi*) olarak anılan bir eğitimlik alanı ortaya çıkmıştır.

Özetle 19. yüzyılın ikinci yarısında artık Avrupa toplumlarının tüm kesimlerinin Endüstri Devrimi’nin yol açtığı yeni yaşam modeline göre değişmeye başladığı bir ortam söz konusudur. Bu büyük dönüşüm sürecinde özellikle İskandinav’da gelişen milliyetçi romantik eğilim ve kuzey ülkelerinin ulusal kimliklerini ortaçağ köy kültürü üzerinden tanımlama çabası dikkat çekicidir¹⁰. Bu dönemde pek çok aydın bu konu üzerine çalışmış ve uygulamalar yapmış olsa da, başı çeken ve ilk açık hava müzesini de kuran İsveçli Artur Hazelius’u (1833-1901) kısaca tanıtmak, “zamanın ruhu”nun anlaşılması açısından yararlı olacaktır.

Bir memurun oğlu olarak Stockholm’de 1833 yılında doğan Artur Hazelius, gençliğinde ülkesinde pek çok gezi yaparak kırsal yaşamı deneyimlemiş birisidir¹¹. Uppsala Üniversitesinden mezun olduktan sonra kuzey dilleri eğitmeni olarak çalışmış ve İsveççe dilinin yalınlaştırılması üzerine önemli araştırmalar yapmıştır. Bu süreçte yine ülkede uzun araştırma gezileri yapan Hazelius farklı bölgelerde farklı ve ünik kültürel değerlerin olduğunun farkına varmıştır. Ülkedeki zengin geleneksel kültürleri tanıyan Hazelius, 1872 yılında Dalarna bölgesine yaptığı bir gezide yerel insanların kiliseye giderken giydikleri geleneksel giysilerinde değişiklikler yapmaya başladıklarını fark etmiştir. Böylece artık geleneksel kültürün yitirilmekte olduğunu anlayan Hazelius derhal yerel giysileri toplamaya başlayarak ilk kez bir geleneksel maddi kültür koleksiyonu oluşturmuştur. Bir yıl sonra 1873’te Stockholm merkezindeki bir yapıda bu giysilerle “İskandinav Etnografya Koleksiyonu” sergisini açmıştır. Sergi toplumda büyük ilgi uyandırmış ve böylece Hazelius’un

sayesinde ilk defa tarihi iç mekânları, nesneleri ve maket insanları içeren bir sergileme dili gelişmiştir. Bu uygulama, sıradan insanı ve onun günlük yaşamını önemseyen ve sunan yaklaşımıyla arkeoloji ve sanat müzeciliğinden farklılaşmış ve müzecilik tarihinde önemli bir dönüm noktası oluşturmuştur.

Ardından 1878 Paris Dünya Fuarında İsveç pavyonunda balmumu kadın heykelleri de kullanarak bir evin iç mekân düzenini bütün yaşamışlığıyla sergilemiş ve bu uygulama da büyük ilgi çekmiştir. Hem ulusal hem de uluslararası ortamlarda çok ilgi çeken bu yeni sergileme tekniği ile geleneksel yaşamın “sergilenmesi” ve “öğrenilmesi” gereken bir konu olarak değerlendirilmeye başlaması Hazelius’un çalışmalarına hız katmıştır. Ardından *Nordiska Museet* (Kuzey Müzesi) adıyla büyük bir müzenin inşa edilmesiyle geleneksel yaşama dair topladığı tüm yerel nesnelerin sergilenmesini sağlamıştır. Bu müzecilik yöntemini de yeterli görmeyerek “gelenekğin korunması” ve yeni nesillere “geleneksel yaşamla ilgili eğitim verilebilmesi” için eski çiftlik evlerinin bir doğal park ortamında yeniden inşa edilmesiyle köy yaşamının tüm yönleriyle sergilenmesi fikrini geliştirmiştir. Böylece Kuzey Müzesi’nin hemen yakınında Skansen olarak anılan bölgede İsveç’in farklı yerlerinden sökülerek getirilen çiftlik evlerinin yeniden kurulmasıyla 11 Ekim 1891’de dünyanın ilk açık hava köy müzesi Skansen açıldı. Skansen’de kimi taşınarak getirilen kimi taşınmadığı için kopyası yapılan ahşap ev, ambar, ahır vb. geleneksel çiftçi yaşamına dair her türlü yapıyla topluma, artık yitirilmekte olan el emeğine dayalı geleneksel tarım kültürü tanıtılmaya çalışılmıştır. Skansen kısa süre içinde ülkenin farklı kesimlerinden getirilen farklı yerel gelenekleri temsil eden yapılarla zenginleşmiştir.

Hazelius başlangıçta büyük görkemli köy evlerini seçmiş ve bu yapıların geç dönem eklerini temizleyerek sergilenmesi planlanan 18. yüzyıl sonu 19. yüzyıl başına uygun iç mekân düzenlemelerini yapmıştır. Böylece sergilenecek yapılar aslında “ideal anıt/kültür varlığı” olarak ele alınmıştır. Ancak zamanla, yalnız yapıların estetik değerine göre değil, ülkenin bütün farklı kırsal geleneklerini anlatabilecek şekilde çok farklı coğrafyalardan yapılar taşınmıştır. İsveç kırsalında yapım tarihi 13.-14. yüzyıllara kadar inen yapılar olduğu için, müzede tek bir dönem değil farklı dönemleri temsil eden yapıların sergilenmesi söz konusu olmuş, dolayısıyla “zaman” boyutu da sergilemede düşünülmesi gereken bir veri olmuştur. Skansen geliştikçe

Resim 2. Skansen'den genel görünüm (2015).

Resim 3. Almanya Kommern Açık Hava Müzesi'nde bir çiftçi evinin iç mekânı (Kommern AHM Broşürü).

Resim 4. Almanya Unteruhldingen Kazıklıyapı Açık Hava Müzesi (URL-4).

Resim 5. Seul Amsa-Dong Açık Hava Müzesi'nde bölgenin tarihöncesi dönem kültürleri tanıtılmaktadır (2017).

basit sıradan çiftçi evlerinin de sergilendiği, ortaçağdan 20. yüzyıl başına İsveç'te kırsal mimarlığın nasıl geliştiğini ortaya koyan ve bölgesel zenginlikleri de sergileyen bir müzeye dönüşmüştür. (Resim 2) Dolayısıyla zamanla sergileme yaklaşımında “sanat tarihi” boyutunun yerini “kültür tarihi” boyutu almıştır.

Geleneksel köy yaşamının bir şekilde taşınarak ve müzeleştirilerek de olsa korunması ve sergilenmesi yaklaşımı diğer İskandinav ülkelerinde de çığır açmış, birbiri ardı sıra pek çok açık hava köy müzesi açılmıştır. 1891'de yine İsveç'te Lund, 1894'te Norveç'te Oslo, 1901'de Danimarka'da Lyngby, 1904'te Norveç'te Lillehammer, 1906'da Finlandiya'da Turku ve Kemiö, 1909'da Seuraasari ve ilk olarak kıta Avrupası'nda 1912'de Hollanda'da Arnhem'de açık hava köy müzeleri kurulmuştur. Bu ilk müzelerin tümü ülkelerindeki geleneksel kırsal yaşamı sergileyen uygulamalardır. Danimarka'da Aarhus'ta 1914'te kurulan Den Gamle By Açık Hava Müzesinde ise ilk defa bir kasaba ortamı canlandırılmıştır. Burada ayakkabı, saat, mum, bira, tütün vb. imalathaneleri kurularak, Endüstri Devrimi'nin bir sonucu olarak seri üretime geçilmesinden dolayı yitirilmekte olan el işçiliğine dayalı geleneksel zanaatlar sergilenmiştir.

2. Dünya Savaşı ve ekonomik buhranlarla zor yıllar geçiren kıta Avrupası esas olarak savaş sonrası açık hava köy müzesi yapımına hız vermiştir ve 1968'e gelindiğinde 21 Avrupa ülkesinde 183 açık hava müzesi olduğu, bunların 95'inin İskandinav ülkelerinde yer aldığı raporlanmıştır. Böylece toplamda 3600 ha alanda

4350 kırsal yapının korunması ve sergilenmesi sağlanmıştır (Zippelius, 1974). Bu büyük ölçekli müzelerin yanı sıra 500 kadar da küçük ölçekli müze, kendi yerinde tek çiftlik evi sergilemesi gibi uygulamalar vardır. (Resim 3)

Kıta Avrupası'nda dikkat çekici bir uygulama güney Almanya'da 1922 yılında kurulmuş olan Unteruhldingen Açık Hava Müzesidir. Bölgede yer alan bir gölün içinde saptanan arkeolojik verilere dayanarak Neolitik dönemde (MÖ 4000) bu bölgede göl üzerinde ahşap direkler üzerinde bir köy yerleşiminin olduğu saptanmış ve bu yerleşim model alınarak kazı alanının hemen yakınında bir köy canlandırması yapılmıştır. Böylece artık yalnız ortaçağ değil, tarihöncesi dönemlerin kırsal kültürleri de rekonstrüksiyon/canlandırma uygulamalarıyla sergilenmeye başlanmıştır. Bu ilk arkeolojik temelli müze uygulamasından sonra Avrupa'da ve dünyada pek çok tarihöncesi dönem köy canlandırma müzeleri de yapılmaya başlanmıştır¹². (Resim 4-5)

Amerika Birleşik Devletleri'nde ilk açık hava müzesi 1913'te Decorah Iowa'da kurulmuştur. Amerika'da 20. yüzyıl başında toplumun kıta Avrupası'ndaki farklı ülke köklerinden koparak bir Amerikan ulusu ve Amerikan kültürü oluşturma kaygısına koşut olarak bu dönemde köy müzeleri de kurulmaya başlanmıştır. Çoğunlukla özel sektörün önde gelen varlıklı aileleri tarafından kurulan bu müzelerde göçmen Avrupalıların Amerika'da kurduğu kültür, müzelere taşınan tarihi evler, okullar, kiliseler aracılığıyla topluma tanıtılmaktadır (Rentzhog, 2007). (Resim 6)

1960'lı yıllarla birlikte Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nde ve sosyalist rejimlerin olduğu bazı ülkelerde de açık hava köy müzesi uygulamaları başlamıştır. Bugünkü Gürcistan'ın başkenti Tiflis'te 1966'da güney Gürcistan coğrafyasından taşınan ahşap evlerle büyük bir müze kurulmuştur. Müzede yer alan yapıların, geleneksel yaşamın sürdürüldüğü dönemdeki iç mekân düzenleriyle sergilenmeleri, yüzyıl önceki köy yaşamını zihinlerde canlandırabilmek için eşsiz bir deneyim sunmaktadır. (Resim 7-8) Ülkemize komşu bölgeden taşınan bu evlerin yer aldığı müzeyi gezerken Artvin coğrafyasında da tüm bu yapı geleneklerin olduğunu ancak pek çoğunun hiç korunmamış ya da değişmiş, özgünlüğünü yitirmiş olduğunu anımsamak da düşündürücü olmaktadır.

1960'lı yıllarda Tanzanya'da sosyalist rejimin olduğu dönemde başkentte yapılmış olan açık hava müzesi de farklı bir coğrafya ve farklı bir kültürün temsili açısından incelenmeye değer bir uygulamadır. Tanzanya'daki farklı yerel toplulukların, kabilelerin mimarilerinin sergilendiği bu müzedeki yapılar fiziki özellikleri nedeniyle kırsal alandan taşınmaya elverişli olmadıkları için çoğunlukla rekonstrüksiyon olarak üretilmişlerdir. (Resim 9-10)

Açık Hava Köy Müzelerinde Bilimsel Dönem

2. Dünya Savaşı sonrası giderek küreselleşen dünyada her meslek grubu kendi alanında uluslararası işbirliği ve standartları geliştirmeye yönelik örgütlenmeleri oluşturmaya başlamıştır. 1946 yılında kurulan Dünya Müzeler Konseyi (ICOM) ilk aşamada arkeoloji, sanat vb. konularda çalışan müzeler için bir rehberlik oluştururken, 1956 yılında IV. Uluslararası Müzeler Konferansı'nda dört maddelik bir bildirge yayımlamış ve açık hava köy müzelerine dikkat çekilmiştir. Buna göre;

a) Halk kültürünün yitirmek üzere olan değerlerini kurtarmak için, farklı yaşam biçimlerini gösteren, karakteristik mimari eserler, gelenekler, zirai faaliyetler, zanaatlar vb. seçilerek, yerinden sökülmesi ve eskisi gibi tekrar kurularak bir "sit"

Resim 6. ABD Wisconsin Açık Hava Köy Müzesi'nde bu bölgeye 19. yüzyılda yerleşen Avrupalı göçmenlerin kırsal kültürü tanıtılmaktadır. Eyaletin çeşitli yerlerinden taşınan yapılarda görevliler ziyaretçilere geçmişteki yaşamdan kesitler sunmaktadır (2010).

halinde açık hava köy müzeleri oluşturulmalıdır.

b) Bu tür müzeler, mevcut başarılı örneklerle, bilimsel ve eğitsel amaçlı ve özenli kurulmalıdır.

c) İskandinav müzeleri ufuk açıcı olumlu örneklerdir.

d) 1957'de İskandinavya'da UNESCO tarafından bir çalıştay yapılmalı ve müze kurmak isteyen ülkelere burs vb. olanaklar sağlanmalıdır. (Koşay, 1974b)

Bu öneri sonrası 5-9 Temmuz 1957 yılında Danimarka ve İsveç'te Açık Hava Müzeleri Konferansı 14 ülkeden 24 kişinin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Katılımcılar İskandinav ülkelerinin yanı sıra İngiltere, Hollanda, B. Almanya, İsviçre, Fransa, İspanya, Polonya, Yugoslavya, İsrail, Endonezya ve Türkiye'dendir. Bu çalıştayda 12 maddeden oluşan bir tüzük kabul edilmiştir. Tüzük, halk kültürünün de görkemli anıtsal yapılar kadar önemli olduğunu belirterek, belgelenmesi ve korunması gereğini ortaya koymuştur. Müzelerde rekonstrüksiyonların tümünden reddedilemeyeceğini, ancak belirli koşullar çerçevesinde ve kesinlikle bilimsel yöntemlerle bu tür uygulamaların yapılabileceğini tanımlar (Zippelius, 1974). 1966 yılında Avrupa'daki açık hava müzelerinin yöneticileri bir araya gelerek bir çalıştay düzenlemişlerdir. Bu çalıştayda dikkat çekici bir konu, bütün ülkelere anket formları gönderilerek mevcut açık hava müzeleriyle ilgili bilgilerin derlenmesi planlanmış ve 1968'de bu çalışma tamamlanmıştır¹³. Ardından 1972 yılında Avrupa Açık Hava Müzeleri Birliği (AEOM) kurulmuş-

Resim 7. Gürcistan Tiflis Açık Hava Köy Müzesi (2011).

Resim 8. Tiflis Açık Hava Köy Müzesi, bir köy evinin iç mekânı (2011).

Resim 9. Tanzania Dar es Sallam Köy Müzesi'nde ülkedeki 16 farklı etnik topluluğun mimarisini sergilenmektedir (2017).

Resim 10. Tanzania'nın ekonomik başkenti olan Dar es Salaam'lı öğrenciler atalarının yerel geleneklerini tanımak için köy müzesini ziyaret ediyorlar (2017).

Resim 11. Helsinki Seurasari Açık Hava Müzesi'nde yerel bir sivil toplum kuruluşunun düzenlediği Demir Çağı Günü etkinliği ve arka planda rekonstrüksiyon balıkçı kulüpleri (2012).

tur. Bu tarihten sonra açık hava müzesi çalışanları, uzmanları düzenli olarak bir araya gelerek seminer düzenlemeye ve yayın yapmaya başlamışlardır.

1970'li yıllarda çıkan bu ilk yayınlar incelendiğinde Avrupa Açık Hava Müzeleri Birliğinin köy müzesi kurmak için bilimsel ölçütleri ayrıntılı olarak tanımladığı ve bu ölçütlere uymayan, ziyaretçinin yalnızca eğlenmesine ve konaklamasına yönelik oluşturulan köy düzenlemelerini “disneylandvari” uygulamalar olarak değerlendirip birliğe kabul etmeme yönünde bir yaklaşımı benimsediği anlaşılmaktadır. Açık hava müzeciliğinde dört temel konu ana tartışma eksenini belirlemiştir (Zippelius, 1974; Rieger, 1978):

a) İskandinav'da 19. yüzyılın sonlarında kurulan ilk müzelerde köy evlerini yerinden sökme ve müzede tekrar kurma sürecinde yerel ustalar çalışmış ve geleneksel mimariyi iyi bildikleri için yapılara zarar vermeden, özgün aksamını bozmadan bu işleri başarmışlardır. Bu ustaların söküm öncesi yapı öğelerini işaretleyerek kolayca kurulumu sağladıkları bilinmektedir. Ancak 2. Dünya Savaşı sonrası Avrupa uygulamalarında artık yerel ustalık pek kalmadığı için mimarların, mühendislerin denetiminde bu süreçlerin yaşanması gerekmektedir ve bunun için AEOM, yapının yerinde sökülme ve kurulma sürecinde ayrıntılı belgelenmesi gerektiğini belirtmiştir. Kurulumda eğer bazı değişiklikler yapıyorsa bunlar da ayrıntılı olarak fotoğraf, çizim ve yazılı belge ile açıklanmalıdır. Sonrasında da müze ortamında gerçekleştirilecek her türlü onarım ve değişikliğin belgelenmesi önerilmiştir.

b) Taşınan yapıların yeniden inşasında temel iyileştirme, gerekiyorsa beton katkısı, ahşap malzemenin hasarlı kısımlarının yenilenmesi, özgün ahşabın mutlaka emprenye edilmesi, yeni ahşap malzemenin eskitilerek davranışının eski ahşapla uyumlu hale getirilmesi ve ziyaretçinin göremeyeceği şekilde –gerekiyorsa– modern yalıtım malzemelerinin kullanılması önerilmiştir.

c) Taşınan yapıların iç mekân düzenlemesi müzecileri en zorlayan konudur. Yine ilk örnekleri oluşturan İskandinav uygulamalarında taşınan köy evlerinin iç mekânları da büyük ölçüde özgün nitelikte olduğu için özel bir sorun oluşturmamıştır. Ancak 2. Dünya Savaşı sonrası Avrupa uygulamalarında, taşınacak yapıların kendileri özgün yapısal değerlerini korumakla birlikte iç mekân düzenlemeleri büyük ölçüde modernleşmiştir. Zemin kaplamalarının değişmesi, yerel desenli duvar süslemelerinin kapatılması, ev içi alet-edevatın yenilenmiş olması önemli sorunlardır. Bu nedenle müzecilerin daha özgün geleneksel iç mekânı oluşturmak için çaba göstermesi gerekmektedir.

d) En temel konu ise rekonstrüksiyonlardır. Ancak taşınmaya elverişli olmayan, ama müze ortamında sergilenmesi önemli bulunan yapıların rekonstrüksiyonunun yapılabileceği ve bunun da bilimsel ve nitelikli bir uygulama olması gereği önemle üzerinde durulan bir konudur. (Resim 11)

Günümüzde artık Avrupa'da yeni açık hava müzesi kurmaktan çok mevcutların sağlıklı işletilmesi ve yapıların iyi korunması üzerine çalışmalar yapılmaktadır. Açık hava köy müzeciliğinde başlangıçtan beri ana amaç, yerel toplumda geleneksel kültüre yönelik farkındalık yaratma ve artık yitilmiş ama o topluma ait olan eski kültürün izlerinin sürülebileceği, deneyimlenebileceği bir mekân oluşturmaktır. Bu bağlamda, müzenin kurulduğu bölgede yaşayan kişilerin, yaşamlarında tek sefer değil, sıklıkla bu müzelere gelerek çeşitli etkinliklere katılarak müzeyi gündelik yaşamlarının bir parçası haline dönüştürmeleri önemlidir. Bu nedenle açık hava müzesi yönetimleri yerel halkı sürekli müzeye çekecek etkinlik planlamalarına

özel bir çaba harcamaktadır ve son yıllarda müzelerin ana tartışma konularını, sergilenen yapıların korunma sorunları kadar toplumla ilişkiler ve sosyal etkinlik çalışmaları oluşturmaktadır.

Türkiye’de Açık Hava Köy Müzesi Kavramının Gelişimi

5-9 Temmuz 1957’de Danimarka ve İsveç’te gerçekleştirilen Açık Hava Müzeleri Konferansı’na Türkiye’den Etnoğrafya Müzesi Müdürü Dr. Hamit Zübeyir Koşay katılmıştır. Koşay, sunumunda Türkiye’nin 1925 yılında Ankara’da, 1955’te de Bergama’da etnoğrafya müzesi kurarak halk kültürüne verdiği önemi gösterdiğini belirtmiş ve ülkede henüz bir açık hava müzesi olmasa da, mevcut müzelerin genişletilmesi sırasında bir açık hava müzesinin de kurulmasının umulduğunu bildirmiştir (Koşay, 1974b). Aslında Avrupa ülkeleri dışında katılımın son derece sınırlı olduğu bu konferansa henüz bir açık hava müzesi olmayan Türkiye’den şahsen davetli olarak Hamit Zübeyir Koşay’ın katılımı önemlidir. Bu bağlamda Koşay’ın kısaca tanıtılması yararlı olacaktır.

1897 yılında Başkurdistan’ın (bugünkü Rusya’ya bağlı) Ufa kentinde doğan Koşay, 1909 yılında ailesi tarafından öğrenim için Osmanlı İmparatorluğu’na, Selanik’e gönderilmiştir (Bayram, 2014). 1917-1923 yılları arasında Macaristan’da Türkoloji doktorası yapan Koşay, 1925’te Türkiye’ye dönerek Maarif Vakaleti’ne girer ve bakanlığın kültür varlıkları ve müzelerle ilgili birimlerinde çalışmaya başlar. İlk olarak 1945 yılında yayımlanan bir makalesinde açık hava müzelerine dikkat çeker ve Türkiye’de kurulması gerektiğini belirtir (Koşay, 1974a). Koşay’a göre *“eski bir köy, bir kasaba, hatta bir şehir, az veya çok eklerle, bir açık hava müzesi olur. Oraya başka yerlerden istenilen yapılar da getirilebilir.”* Koşay bu tür müzelerin değer biçilmez eğitici niteliğinin yanı sıra pek çok faydasının da bulunacağını maddeler halinde şöyle dile getirmektedir:

1. *Eski maddi kültür belgelerini bir gün büsbütün kaybetmek tehlikesi böylece önlenir.*
2. *Her memlekette sayılı mahdud olan aydınlar dışında kalan halk, san’at ve tarih müzelerini tanımağa, anlamağa alıştırılır.*
3. *Eski evler, yapılar korunur ve hatta onlara uygun görev verilmiş olur.*
4. *Bütün bu amaçlara ulaşmak için görevlendirilecek personel ve hele ihtisas ve bilim adamı sayısı çok azdır.”*

Koşay başkentte farklı bölgelerden getirilen yapılarla büyük bir açık hava müzesinin kurulması gerektiğini ve öteki illerde de bazı tarihi evlerin yerel halk müzesine dönüştürülmesinin zorunlu olduğunu belirtmiştir. Çünkü;

“1. Zengin, çok renkli maddi kültür belgelerimiz kaybolmaktadır; bir gün onları tamamıyla elden çıkarmış olabiliriz.

2. Elde kalan her soydan eserle kuracağımız müzeler dünyadaki benzerlerinin en mükemmeli olacaktır.

3. Halkın san’at ve arkeoloji müzelerini tanıması pek kolay olmuyor. Halk müzeleri muhitlerinde ilgi uyandıracak, öteki müzeleri ziyaret isteği şuurla doğacaktır.

4. Birçok eski evlerimiz bakımsızlık ve ihmal yüzünden göçüp gitmektedir. Bu evleri görevlendirmek, birer mahalli halk müzesi haline getirmek mümkündür. Köprülü Konağı (Vezirköprü, Samsun, 17. asır), Şamaki Evi (Yenişehir, Bursa, 18. asır), Pembe Ev (Tokat, 17. asır sonu) ait oldukları stilince düşünülerek birer mahalli halk müzesi haline getirilebilecek evlerdir.”

Koşay 1947 tarihli bir yayınında ise Ankara’da kurulmasını öngördüğü açık hava müzesini çok daha ayrıntılı tanımlamış ve bunun gereğini, *“Hülasa, Halk Müzesi bir ulus için bir süs değil, ön plana alınması gerekli ihtiyaçtır. Halkın idaresi de onun tanınmasına bağlıdır”* ifadesiyle müzelerin varlığını adeta cumhuriyet yönetiminin sürdürülebilirliğinin bir koşulu olarak tanımlamıştır (Koşay, 1974c). Koşay’a göre, *“Uçak, radyo ve otomobil asrında, dış görünüşümüz büsbütün yeknesaklaşmadan, ruhumuz değişmeden halkın maddi ve manevi medeniyetini ilim ve san’at hesabına kurtarmak için çok kısa bir mühletimiz vardır. Gelecek nesiller isteseler dahi bugün mümkün olanı yapamayacaklardır ve ihmallerimizi telafi edemeyeceklerdir.”* Bu bağlamda Ankara’da kurulacak müze, *“Halk Müzesi’nin ismine layık bir şekilde, cumhuriyet ve demokrasi rejiminin halk uğruna yapabileceği kurumların en gösterişlisi, en gözdesi ve en sevimsisi olması gereklidir. Bu, bir bakıma, etüt üniversitesidir.”*

Koşay 1950’li yıllarda çeşitli makaleler yazmanın yanı sıra Ankara Etnoğrafya Müzesi müdürü sıfatıyla devletin çeşitli kurumlarıyla pek çok resmi yazışma gerçekleştirse de, ne yazık ki Türkiye’de bir açık hava müzesinin kurulmasını sağlayamaz (Koşay, 1974d).

Dikkat çekici bir konu; Avrupa’da bu tür müzeler çoğunlukla “açık hava müzesi” ya da “açık hava köy müzesi” olarak adlandırılırken, Koşay yayınlarında bu tür müzeleri her zaman “açık hava halk müzesi” terimiyle açıklamıştır. Çünkü bu müzeler onun anlatımıyla, *“hem maddi kültür belgelerini, hem de geçmiş, yaşanan günlere bağlayan ata hatıralarının canlı örneklerini, izlerini barındırır. Yalnız aydın vatandaşlar değil, aynı zamanda asıl halk orada kendini bulur, ne*

Resim 12. Aşağı Pınar Açık Hava Müzesi Ahmetler Köyü'nden taşınan samanlık yapılarıyla kurulmuştur (2010).

Resim 13. Aşağı Pınar Açık Hava Müzesinde sergi evine dönüştürülen samanlık içinde kazıda açığa çıkan bir Neolitik dönem (MÖ 5800) evinin canlandırması (2015).

Resim 14. Aşağı Pınar Açık Hava Müzesinde sergi evine dönüştürülen samanlık içinde sepet örücülüğü, marangozluk gibi tarihöncesi dönem zanaatlarının canlandırması (2015).

Resim 15. Aşağı Pınar Açık Hava Müzesinde 19.-20. yüzyıl geleneksel tarım yaşamının canlandırması (2017).

idiğini öğrenir. Bu müzeleri gezmek, anlamak için san'at, tarih bilmek gerekmez. Çünkü ziyaretçi sıra sıra koleksiyonlar, kendi muhitlerinden uzakta kalmış eserler görmeyecektir; herşey yerli yerinde, birkaç yıl önceki havası içindedir” (Koşay, 1974a).

Koşay'ın bu erken tarihli çabaları uygulamada karşılığını bulmasa da, en azından makaleleri ile bu konuyu Türkiye'deki yeni kuşak halk bilimcilerle tanıtmıştır. 1985 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığının Milli Folklor Araştırma Dairesi Başkanlığı ve ODTÜ Rektörlüğünün birlikte düzenlediği “Folklor Açık-Hava Müzelerinin Türkiye’de Kurulma İmkânları Sempozyumu” ise artık konunun hem bazı halkbilimciler hem de Bakanlık nezdinde de ele alındığını göstermesi açısından önemlidir¹⁴. Bununla birlikte Türkiye’de bir kırsal alandan yapıların taşınarak açık hava müzesi biçiminde düzenlendiği ilk uygulama, 2008 yılında Kırklareli Aşağı Pınar Arkeolojik kazı alanında gerçekleştirilebilmiştir.

Aşağı Pınar Açık Hava Müzesi projesi, kazı başkanı Prof. Dr. Mehmet Özdoğan'ın danışmanlığında koruma mimarı Zeynep Eres tarafından 1999 yılında hazırlanmış ve 2001 yılında Edirne Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulunda onaylanmıştır¹⁵. Uygulama 2001 yılında ilk köy yapılarının alana taşınmasıyla başlamış, ekonomik sorunlar nedeniyle ancak 2008 yılında ilk üç sergi birimi açılmıştır. Her yıl yeni eklemelerle geliştirilmekte olan deneysel bir uygulama olan Kırklareli Aşağı Pınar Açık Hava Müzesinde amaç, hem geleneksel köy yapılarının korunması hem de bir arkeolojik alanın topluma sunulmasıdır. Aşağı

Pınar kazılarında açığa çıkan mimari ile büyük ölçüde benzeşen Istranca dağlık bölgesinde meralık alanlarda bulunan ahşap samanlık yapılarının 1997-1999 yılı belgelenmelerinde korunamadığının ve odun olarak piyasaya verildiğinin saptanması üzerine, bu yapıların taşınarak kazı alanında sergi evi olarak işlevlendirilmesine karar verilmiştir. Böylece hem kendi yerinde olmasa da benzer bir doğal ortamda bu “yapı geleneği” korunabilecek hem de gelen ziyaretçi, M.Ö. 7. binyılda bu bölgede kurulmuş ilk yerleşik köy topluluklarının yaşam biçimini zihninde canlandırabilecektir. (Resim 12-13) Bu uygulama Trakya'nın ilk yerleşik köy topluluklarının yaşamını sergilemek için başlatılmış, ancak ilerleyen yıllarda bölgede 20. yüzyılın köy kültürünün de tamamen yitirildiği ve genç kuşakların bu kültürü hiç tanımadığının anlaşılması üzerine sergi birimleri yakın dönem köy yaşamını kapsayacak şekilde genişletilmiştir. (Resim 14-15) Halen arkeolojik kazı ekibinin planlamasıyla deneysel bir uygulama olarak adım adım geliştirilen müze, Kültür ve Turizm Bakanlığının son yıllarda ilgi göstermesiyle resmi olarak da açık hava müzesi olma yolunda ilerlemektedir.

2009 yılında bir başka arkeolojik kazı alanında Bursa Aktopraklık Höyük Arkeopark düzenlemelerinde, bölgedeki geleneksel köy kültürünün yitirmekte olduğu düşüncesiyle çeşitli ahşap yapılar arkeolojik alana taşınarak sergilenmeye başlamıştır (Karul vd., 2010). Kazı başkanlıklarınca geliştirilen bu ilk deneysel müze uygulamalarından sonra 2010 yılında Samsun Ladik'te kaymakamlıkça yapılmaya başlanan Ambar Köy Açık

Hava Müzesi (URL-2) ve ardından Ankara Altındağ Belediyesi'nin 2014 yılında açtığı Altınköy Açık hava Müzesi de toplanan kırsal yapılar ve rekonstrüksiyonlarla geleneksel köy kültürünü tanıtmayı amaçlayan uygulamalardır. Altınköy Müzesi Ankara'da bulunmakla birlikte çok farklı bir doğal ortamdan, ormanlık Karabük çevresinden sökülen çantı gelenekli evler ile kurulmuştur (URL-3). Her ne kadar çantı yapıların sökülüp taşınması yerel ustalarla numaralandırma vb. yapılar gerçekleştirilmiş olsa da, yapıların zemin kesimindeki yığma taş duvarların özgün örneklerle benzetilmesi ve yapıların yakın çevresiyle ilişkisinin özgüne yakın şekilde kurulamamış olması, müzenin niteliğini tartışılır hale getirmektedir.

Günümüzde Türkiye'de Açık Hava Köy Müzesi Kurma Çalışmaları Üzerinden Bir Değerlendirme

Yukarıda da açıklandığı gibi Türkiye'de kırsal kültürün sergilenmesine yönelik çabalar her ne kadar 1940'lı yıllarda dile getirilmiş olsa da, ancak 2000'li yıllarda tek tük uygulama denemeleri başlamıştır. Aslında oldukça erken bir tarihte köy kültürünün korunması, sergilenmesi ve topluma tanıtılması amacıyla bu öneriyi getiren tek kişinin Hamit Zübeyir Koşay olmasını, onun Macaristan'da yaptığı halkbilim üzerine doktorasından temellenen ve ICOM (Uluslararası Müzeler Konseyi) üyesi olarak kültür mirasıyla ilgili uluslararası gelişimleri yakından izleyen akademik kimliğine borçluyuz. Sonrasında 1980'li yıllarda konuyu gündeme getiren kişi ve kurumlar da hep Koşay'ı referans almıştır.

Avrupa'da açık hava köy müzelerinin tarihsel süreci tüm yönleriyle incelendiğinde, ana amacın modern topluma geleneksel yerel kültürünü tanıtmak ve eğitim olduğu, tarihi köy yapılarının da –çoğunlukla– özgün yerinde olmasa da korunmasının sağlandığı görülür. Bu bağlamda müzeleri kuran ve işletenler, 1950'lerden itibaren de bu konuda kuramsal tartışmaları yapanlar esas olarak müzecilerdir. Bu tartışmalarda mümkünse tarihi yapıların yerinde korunarak müzeleştirilmesi tavsiye edilse de, yapıların bir park müzesi ortamına taşınması da bir sorun olarak görülmemektedir. Bu bağlamda Avrupa müzelerinde sergilenen yapılarla onları sarmalayan doğal çevre ilişkisini de kendi özelinde değerlendirmek gerekir. Gerek İskandinav'da gerek kıta Avrupa'sında her şeyden önce sökülerek taşınmaya elverişli ahşap mimarinin varlığı açık hava müzesi fikrinin geliştirilmesine olanak sağlamıştır. Müze için seçilen doğal park alanları ile yapıların taşındığı özgün ortamların fiziki çevre karakterinin de birbirine çok benzemesi, ormanlık,

çayırılık olması yapıların nispeten özgün doğal çevre karakterlerini sürdürmesini sağlamıştır.

İlk uygulamaların yerel ustalarla, 2. Dünya Savaşı sonrası kurulan müzelerin de teknik uzmanlarca büyük bir bilimsel duyarlılıkla yapılması da, inşaat kalitesinin nitelikli olmasını sağlamıştır. Bir diğer önemli konu da müze ortamında yapının yakın çevre ile kuracağı ilişkidir. 100 yılı aşan müzecilik deneyiminde farklı ülkelerden uzmanların sürekli bir araya gelerek, örnekler üzerinden tartışarak fikir geliştirmeleri önemli bir kazanım olmuştur. Bu müzeler zamanla yaşayan kırsal yerleşimler olarak değerlendirilmiş ve geliştirilen yeni yaklaşımlara göre de müzelerin sergileme kurgusu hep elden geçirilmiştir. Nitekim başlangıçta müze-lik obje gibi yerleştirilen evler, zamanla çok daha doğal bir köy ortamına kavuşturulmuştur. Bütün bu süreçlerde Avrupalı uzmanların kendi ülkelerindeki kırsal mimari ve etnografik kültürü iyi tanımalarının önemli bir katkısı olduğu kuşkusuzdur. Bu bağlamda Türkiye'de çok dar bir çevrede tartışılmış olan ve yukarıda açıklanan bir iki küçük uygulama dışında aslında gerçek bir uygulaması olmayan açık hava köy müzesi kavramıyla, geleneksel kırsal yaşam kültürünün sergilenmesinde ve korunmasında ufuk açıcı bir vizyon geliştirebilir mi? Türkiye'de günümüzde köylerin büyük çoğunluğu tarihi kimliğini yitirmiş, betonlaşmış ya da bakımsızlıktan yıkılma sürecine girmiş durumdadır. Genç üretken nüfus, canlı sosyal ve ekonomik yaşam artık yoktur. *Mimar.ist*'in bir öncesi sayısında (sayı 66) işlenen "Yitirilen Köyler ve Dönüşen Peyzaj: Türkiye Kırsalının Geleceği" başlıklı dosyadaki makaleler, Türkiye kırsalının çok boyutlu sorunlarını açıkça ortaya koymaktadır.

Türkiye kırsal mimarlık mirasıyla ilgili birincil sorun ise, halen ülkemizde tarihi köy yerleşim ve yapılarının bir envanterinin olmamasıdır. Bugün hâlâ Türkiye'nin 70 bini aşan köy yerleşiminde, geçmişte hangi mimari geleneğin olduğunu ve günümüzdeki durumu ortaya koyan bir bilgi bankası yoktur. Yalnızca 20. yüzyılın ortalarından itibaren kimi akademisyenlerin bilimsel araştırma yayınlarıyla bazı bölgeleri genel özellikleriyle tanıyabiliyoruz (Eres ve Akin, 2010). Oysaki örneğin Berlin Teknik Üniversitesi kitaplığına gittiğinizde özel bir bölümde ülkenin farklı coğrafyalarındaki farklı köy evlerinin 1800'lü yıllarda hazırlanmış rölöve yayınlarını görebilirsiniz. Kuşkusuz Avrupa'nın yüzyılları aşan uzun deneyimini, hele ki günümüzün ağır tahribat ortamında "belgeleme, koruma, sergileme" şeklinde aynı sıra ile izlememiz mümkün değildir. Eş zamanlı olarak bütün süreçleri yürütmek bir zorunluluktur. Ancak yine de bize düşen

her şeyden önce mevcut tarihi köy mirasımızı sistematik bir biçimde belgeleyerek “Ulusal Kırsal Mimarlık Kültür Envanteri”ni oluşturmak olmalıdır. Avrupa Konseyi 1995 yılında çıkarttığı “Mimarlık Mirası Olan Tarihsel Yapı ve Anıtların Belgeleme ve Yöntem ve Sistemlerini Düzenleme üzerine Tavsiye Kararı” çerçevesinde ülkelerin kentselden kırsala tüm bölgelerindeki kültür varlıklarını tarayarak Ulusal Kültür Envanterini eksiksiz bir biçimde tamamlamasının önemine dikkat çekmiştir. Konseye göre, kültür envanteri, bireyin ve toplumun kendisini tanıması ve geçmişiyle barışık bir ilişki kurmasının ilk adımıdır. Tahrip olmaya açık, kırılgan yapıdaki kültürel mirasın anlaşılması ve korunması, tıpkı özgürlüğün korunması gibidir. Toplumun kültürel mirasın korunması için özgürlüğünü korumada gösterdiği sonsuz dikkati ve duyarlılığı göstermesi gerekir (Eres, 2016).

Bu bağlamda kırsal mimarlık mirasının nasıl korunacağı ve en az onun kadar önemli bir konu olarak günümüz toplumuna nasıl tanıtılacağı ise, kuşkusuz üzerine düşünülmesi ve çalışılması gereken ayrı bir araştırma konusudur. Ancak burada ülkemiz koşulları içinde dikkat çekilmesi gereken birkaç önemli konuyu belirtmekte yarar vardır. Zaten az sayıda özgün kimliğini koruyan köy yerleşiminin kaldığı Türkiye’de kırsal mirasın korunmasında tartışma eksenini, geleneksel köy yapılarını yerinde (*in situ*) koruma ve sergileme kavramına oturtmak daha doğru ve gerçekçi bir yaklaşım olacaktır. Her şeyden önce Türkiye’de sökerek taşınması nispeten kolay olan ahşap mimarinin yanında kerpiç, taş gibi çok farklı mimari gelenekler vardır ve bu tür yapıları taşımak da teknik olarak mümkün değildir. Ahşap mimarinin taşınması söz konusu olduğunda da taşıma sürecinde nitelsiz işçilik, yapıları özgününden çok farklı coğrafi ortamlarda sergilemek, taşınan yapının yeni çevresi ile ilişkisini doğru kuramamak, bu tür müzelerin en temel özelliği olan “eğitici” yanını eksiltmektedir.

Öte yandan Altındağ’daki açık hava köy müzesine Ankaralıların yoğun ilgisi de göz ardı edilecek bir durum değildir. Belki de Türk toplumunun yakın zamana kadar övünülecek bir kök olarak görmediği kendi köy kültürünü artık uzak geçmişinde kaldığını düşündüğü için bir müze nesnesi olarak kabul ettiğini, benimsemeye başladığını düşünebiliriz. Cumhuriyetin kurulduğu dönemde ülke nüfusunun yüzde 80’i kırsalda yaşarken, günümüzde bu oran tam tersine dönmüş, nüfusun ancak yüzde 20’si kırsalda kalmıştır. 90 yılda bu kadar hızlı kentleşme sürecinde geleneksel köy kültürünün bir miras olarak tanımlanıp ona bir değer atfedilmesi, az sayıda bilim insanının çaba-

sından öteye geçmemiştir. Ancak toplumun yavaş yavaş en azından “köy kahvaltısı”ndan başlayarak kırsal kültüre ilgi duymaya başlaması sevindiricidir. Burada dikkat edilmesi gereken temel bir konu, eğer bir açık hava köy müzesi kurulması istenirse de, Avrupa örneklerini kopyalamak değil, Türkiye’nin kendi özgün koşullarına uygun bir modelin geliştirilmesi gerektiğidir. Ülkenin çok farklı coğrafi ortamlarından çok farklı mimari gelenekleri bir araya getirerek müzeleştirmeye giderken, köy kahvaltısı olarak anılan karma sofranın aslında geçmişte hiçbir köy evinde kurulmadığını, tamamen bir kentli hayali olduğunu unutmamak gerek. ■

Zeynep Eres, Doç. Dr., İstanbul Teknik Üniversitesi
Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü

Notlar

1. Mimari koruma kuramının gelişimi için temel kaynaklar: Jokilehto, 2002; Ahunbay, 2019
2. Gustavo Giovannoni’nin koruma yaklaşımı üzerine bilgi için bkz. Jokilehto, 2002; Sabatino, 2010.
3. Kırsal mimarlık mirasının korunmasının uluslararası tüzüklerle gelişimi üzerine bir değerlendirme için bkz. Eres, 2013.
4. ICOMOS’un Heritage@Risk raporları ve Uluslararası Anıtlar ve Sitler Günü etkinlik konuları ICOMOS’un resmi web sayfasında yer almaktadır.
5. Karl Viktor von Bonstetten’in yaşamı ve yayınlarıyla ilgili bilgi için bkz. Morell, 1861; URL 1.
6. Avrupa kentlerindeki dönüşümle ilgili genel değerlendirme için bkz. Eres, 2017.
7. Chadwick, 1842 tarihli *Sanitary Condition of the Labouring Population of the Great Britain* başlıklı raporunda yapı- lı çevrenin oluşturduğu sağlık sorunlarını ayrıntılı olarak ortaya koymuştur. Bu konuda bilgi için bkz. *The British Government in Housing*, 1937.
8. Mevcut köy dokuları ve yeni kurulan köy planları için bkz. Sharp, 1946.
9. 1937 yılında Milletler Cemiyeti Meclisi (bugünkü Birleşmiş Milletlerin temeli) ülkelerde yerleşim koşullarını iyileştirmek için uygulanan yöntemler üzerine bir araştırma yapılmasını istemiş ve 1939 yılında bu rapor yayımlanmıştır. Raporda İngiltere, Fransa, ABD, Kanada ve çeşitli İskandinav ülkelerinin 1. Dünya Savaşı sonrası hem yaşadığı konut kıtlığı hem de sağlıksız konut alanlarının dönüştürülmesine yönelik uzun soluklu yasal ve ekonomik çabaları açıklanmıştır. Rapor, kent ve köy evi olmak üzere iki ana bölümden oluşur. Zaman zaman 1. Dünya Savaşı öncesinden de tarihsel kesitler sunan rapor, hükümetler eliyle halk sağlığı temelli mimari dönüşümün nasıl sağlanmaya çalışıldığını ortaya serer (Künbetlioğlu, 1945). Bunun yanı sıra İngiltere’nin 1851-1935 arası kırsal ve kentsel alanda yerleşimlerin sağlıklı ve nitelikli hale getirilmesi için çıkardığı yasaları açıklayan yayın da bu konuya ışık tutmaktadır (*The British Government in Housing*, 1937).
10. Açık hava halk müzeleri ve ulus bilinci oluşturma ilişkisi üzerine ayrıntılı bilgi için bkz. Rentzhog, 2007; Ulusalcı Romantik görüş ve açık hava halk müzesi ilişkisi üzerine bilgi için bkz. Koşay, 1974a.
11. Hazelius ve Skansen Açık Hava Müzesinin tarihi için bkz. Skansen, 2002; Zippelius, 1974; Rentzhog, 2007.
12. Arkeolojik açık hava müzeleri için bkz. Eres, 2010; Paardekooper, 2012.
13. Yukarıda kısaca bu anket sonucu hazırlanan raporun bilgisi verilmiştir.
14. Bu bağlamda özellikle Haşım Karpuz’un Türkiye’de açık hava halk müzesi kurmaya ilişkin öneriler içeren yayınları dikkat çekicidir: Karpuz, 1984; 1985.
15. Aşağı Pınar Açık Hava Müzesi projesi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Eres vd., 2010; Eres, 2014

Kaynaklar

- Ahunbay, Z. (2019) *Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon*, YEM Yayınları, İstanbul.
- Bayram, S. (2014) İlk Türk *Hafiri Hamit Zübeyr Koşay'ın Belgeleri Biyografisi*, Önder Matbaacılık, Ankara.
- v. Bonstetten, K. V. (1782) *Briefe über ein Schweizerisches Hirtenland*, Basel.
- v. Bonstetten, K. V. (1799) *Neue Schriften von Karl Viktor von Bonstetten*, Kopenhagen.
- v. Bonstetten, K. V. (1802a) *Über Nationalbildung - Erster Theil*, 1. Cilt, Zürich.
- v. Bonstetten, K. V. (1802b) *Über Nationalbildung - Zweyter Theil*, 2. Cilt, Zürich.
- The British Government in Housing (1937) *The British Government in Housing 1851-1935 - A Study of Housing in England and Wales under the Housing Acts of 1851-1935*, Central Housing Committee.
- Eres, Z. (2010) "Tarihöncesi Kazı Alanlarında Koruma ve Sergileme Kavramının Gelişimine Kısa Bir Bakış", *TÜBA-KED*, Sayı 8, s.119-130.
- Eres, Z. (2013) "Türkiye'de Geleneksel Kırsal Mimarinin Korunması: Tarihsel Süreç, Yasal Boyut", *Kırsaldan Kentsel Geleneksel Yerleşmeler - Nur Akın'a Armağan*, (Yay. Haz.) K.K. Eyüpgiller ve Z. Eres, YEM Yayınları, s.457-469.
- Eres, Z. (2014) "Kırklareli Aşağı Pınar ve Kanlıgeçit Kazılarının 20. Yılında Koruma ve Alan Yönetimi Çalışmaları - Conservation and Site Management Studies in the 20th Year of the Kırklareli Aşağı Pınar and Kanlıgeçit Excavations", Eds. M. Bachmann, Ç. Maner, S. Tezer and D. Göçmen, *Miras 2: Heritage in Context*, Ege Yayınları, İstanbul, s.89-130.
- Eres, Z. (2017) "XXI. Yüzyılın Buhranında: Kent Kültürü - Kentli Adabı Avrupa ve İstanbul'da II. Dünya Savaşı Öncesi Kartpostallara Yansıyan Kent ve Kentli Görünümleri", *Mimar.ist*, Sayı: 59, s.58-64.
- Eres, Z. (2016) "Türkiye'de Çağdaşlaşma Sürecinin Önemli Bir Açmazı: Kültür Envanteri Sorunu", *Mimari ve Arkeolojik Koruma Kültürü Üzerine Yazılar*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, s.11-20.
- Eres, Z. ve N. Akın (2010) "Türkiye Kırsal Mimarlık Mirasının Belgelenmesi: Tarihsel Süreç, Yeni Yaklaşımlar", (yay.) M. Uçar, Y. S. Yılmaz, *Koruma Sempozyumu Taşınmaz Kültür Varlıklarının Tespit ve Belgeleme Yöntemleri*, Mersin Üniversitesi Yay no:23, MEÜRESKOR Yay. no:1, Mersin, s.39-48.
- Eres, Z., E. Özdoğan, A. Demirtaş (2010) "Aşağı Pınar Açık Hava Müzesi: Yaklaşım, Uygulama Süreci ve Karşılaşılan Sorunlar", *TÜBA-KED*, Sayı: 8, s.183-200.
- Ergün, M. (2018) *Modern Eğitim Sistemlerinin Doğuşu ve Gelişimi*, 1. Cilt, Pegem Akademi, Ankara.
- Jokilehto, J. (2002) *A History of Conservation*, 3. Baskı, Butterworth-Heinemann, İngiltere.
- Karpuz, H. (1984) "Köy Müzeleri veya Açık Hava Müzelerini Nasıl Kurmalıyız", *Türk Folkloru*, Sayı: 61, s.27-28.
- Karpuz, H. (1985) "Türkiye'de Bölge Açık Hava Müzeleri Kurma İmkânları", *Folklor Açık-Hava Müzelerinin Türkiye'de Kurulma İmkânları Sempozyumu Bildirileri*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Başkanlığı Orta Doğu Teknik Üniversitesi Rektörlüğü, Ankara, s.97-106.
- Karul, N., Avcı, M. B., Deveci A., Karkiner, N. (2010) "Bursa Aktopraklık Höyük'te Kültür Sektörünün Oluşturulması: Çok Yönlü Bir Proje", *TÜBA-KED*, Sayı: 8, s.241-262.
- Koşay, H. Z. (1974a) "Halk Müzeleri", *Etnoğrafya Folklor Dil Tarih v.d. Konularda Makaleler ve İncelemeler*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, s.130-131.
- Koşay, H. Z. (1974b) "UNESCO ve ICOM (Uluslararası Müzeler Konseyi)'nin Açık Hava Halk Müzeleri Kurulması Hakkında Direktifleri", *Etnoğrafya Folklor Dil Tarih v.d. Konularda Makaleler ve İncelemeler*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, s.152-155.
- Koşay, H. Z. (1974c) "Türk Halk Müzesi", *Etnoğrafya Folklor Dil Tarih v.d. Konularda Makaleler ve İncelemeler*: 132-135. Ayyıldız Matbaası, Ankara.

Koşay, H. Z. (1974d) "Açık Hava Halk Müzeleri İle İlgili Yazışmalar", *Etnoğrafya Folklor Dil Tarih v.d. Konularda Makaleler ve İncelemeler*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, s.177-183.

Künbetlioğlu, H. (çev) (1945) Şehir ve Köylerde Mesken (Société des Nations Neşriyatından *L'Habitation Urbaine et Rurale* adlı eserden Türkçeye çeviren Hikmet Künbetlioğlu), Seri: 1, Sayı: 5, Dahiliye Bakanlığı Yay., İstanbul.

Morell, K. (1861) *Ein Schweizerisches Zeit- und Lebensbild*, Winterthur.

Paardekooper, R. P. (2012) *The Value of an Archaeological Open-Air Museum is in its Use Understanding Archaeological Open-Air Museums and their Visitors*, Sidestone Press, Leiden.

Pöttler, V. H. (1989) *Erlebte Baukultur. Museum unter freiem Himmel, eine Idee setzt sich durch*, Schriften und Führer des Österreichischen Freilichtmuseums Stübing bei Graz Nr.13, 2. Baskı, Graz.

Rentzhog, S. (2007) *Open Air Museums: the history and future of a visionary idea*, ALHFAM and the Association of European Open Air Museums, Carlssons - Jamtli, Sweden.

Sabatino, M. (2010) *Pride in Modesty - Modernist Architecture and the Vernacular Tradition in Italy*, University of Toronto Press, Canada.

Sharp, T. (1946) *The Anatomy of the Village*, Penguin Books, Great Britain.

Skansen (2002) *Skansen Traditional Swedish Style*, Scala Publishers Ltd / Stiftelsen Skansen, Italy.

Zippelius, A. (1974) *Handbuch der Europäischen Freilichtmuseen*, Rheinlandverlag, Deutschland.

URL-1: <http://www.bonstettiana.ch/edition?lang=en>

URL-2: <http://samsun.gov.tr/ambarkoy-acik-hava-muzesi>

URL-3: <http://www.altinkoy.tc/>

URL-4: <https://www.pfahlbauten.com/lake-dwelling-museum/virtual-museum-tour.html>

Rural Architecture Becoming a "Heritage":

A Review through European Open-Air Village Museums

The first approaches in the preservation of rural architectural heritage are known to have been implemented in a way in which buildings were dismantled from their authentic location and relocated in an open-air museum that could be visited by the public. The first examples of open-air museums, which were located in Europe, were built around a green area near the city centers at the end of the 19th century. The science of architectural conservation has evolved from the 19th century onwards to the preservation of monuments to historical environments, landscapes, rural areas, and rural architecture. While the rural settings were first defined as a historic monument to be protected in the Venice Charter in 1964, many charters and other doctrinal texts related to the conservation of rural architectural heritage directly or indirectly have been approved in the following years.

This paper aims to discuss the first reactions and efforts for the conservation of rural architectural heritage against rapid loss. In this regard, the development of open-air village museums in Europe has been not only examined in architectural context but also the historical and political background and changing perceptions of these different eras, which were the driving force behind these museums, has been discussed. Besides the reflections of the European context, the historical developments and current status of the open-air village museums in Turkey have been summarized. The contributions of the special historical figures such as Hamit Zübeyir Kosar, who has first introduced this notion to the Turkish scientific community and has strict connections with his European colleagues, have also been mentioned. The paper also tries to answer the question, if these open-air village museums can still be considered as an option for the conservation of rural architecture in Turkey.